

TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA O'QUVCHI VA
TALABALAR MOTIVATSIYASINI OSHIRISHNING AHAMIYATI

Maxmudova Feruzaxon Abduraxmon qizi

*Andijon davlat pedagogika instituti,
pedagogika va psixologiya yo'nalishi 1-bosqich magistranti.*

feruzochka1998@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qituvchilarga psixologik bilimlarning ahamiyati, o'quvchilar motivatsiyasining ta'lim jarayonidagi muhim o'rni yoritilgan. Motivatsiyani shakllanishidagi ehtiyoj, motiv tushunchalari va motivatsiya komponentlari o'rganilgan. Shaxs ehtiyojlari haqidagi nazariyalar hamda ularning shaxs rivojlanishidagi o'rni tasvirlangan. O'quvchi va talabalarni darsga jalb etish va qiziqtirish maqsadida tadqiq etilgan strategiyalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik psixologiya, o'quvchi, talaba, motiv, motivatsiya, ehtiyoj, faollik, qat'iyatlilik, intensivlik, qiziqish.

Аннотация: В данной статье подчеркивается важность психологических знаний для учителя, важная роль мотивации учащихся в образовательном процессе. Изучены потребность, понятия и компоненты мотивации в формировании мотивации. Описаны теории о личных потребностях и их роли в развитии личности. Представлены исследованные стратегии привлечения и интереса студентов.

Ключевые слова: педагогическая психология, ученик, студент, мотив, мотивация, потребность, активность, целеустремленность, интенсивность, интерес.

Key words: pedagogical psychology, pupil, student, motive, motivation, need, activation, persistence, intensity, interest.

Abstract: This article highlights the importance of psychological knowledge for teachers, the important role of student motivation in the educational process. The need, concepts of motivation and components of motivation in the formation of motivation have been studied. Theories about personal needs and their role in personality development are described. Strategies that researched in order to attract and interest students are presented.

KIRISH

Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va madaniy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim jarayoni, kadrlar tayyorlash tizimini ham tubdan yangilash hamda rivojlantirishni talab etadi. Shu boisdan, ta'lim tizimini zamon talablari darajasida va erishilgan tajribalar asosida rivojlantirish orqali o'sib

kelayotgan yosh avlodni jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan, har tomonlama yetuk va yuksak ma'naviyatli, komil insonlar etib tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi. Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan masala hisoblanadi [1], – deb ta'kidlagan Sh.M.Mirziyoyev. Shunday ekan, ta'limni rivojlantirishda, o'quvchi va talabalar uchun darsni samarali tashkil etish uchun o'qituvchilarga psixologik bilimlar katta yordam beradi.

Umumiy psixologiya sof psixologiya fani bo'lsa, pedagogik psixologiya esa insonni ijtimoiylashuvi hamda uning xulqini o'zgartirish maqsadidagi ta'lim sohasidir.

Pedagogik psixologiya quyidagilar bilan shug'ullanadi:

- Bola, uning rivojlanishi, ehtiyoji va imkoniyatlari;
- Ta'lim jarayoni, masalan, guruh bo'lib o'rganishning ta'lim jarayoniga ta'siri;
- O'quv jarayoni va uni amalga oshirishning samarali usullari va boshqalar.

Bu sohaning dolzarb muammolari quyidagilar: Bolalarda ta'lim jarayonidagi ko'nikmalar qanday shakllanadi? Qachon o'rganish samaraliroq bo'ladi? O'quv jarayoniga yordam beruvchi qanday omillar mavjud? Nega biz o'rganganlarimizni unutamiz? Xotirani yaxshilash mumkinmi?

Aynan psixologiya fani o'qituvchiga bu kabi savollarga javob olishda yordam beradi. Har bir o'qituvchi motivatsiya va qiziqish omillarini ta'lim jarayonida e'tiborga olsa, ta'limning samaraliroq bo'lishi pedagogik psixologiyada ko'p ta'kidlanadi. Psixologik bilimlar o'qituvchining ta'lim jarayoniga yondashuvini ijobiy o'zgartirishga yordam beradi.

O'quvchi va talabalarni sinfda mazmunli ishtirok etishi uchun qanday qiziqtirish haqidagi bilimlar o'qituvchilarni uzoq davrlardan buyon qiziqtirib keladi. Quyida motivatsiya haqidagi turli nazariyalar va ularni kundalik darslarida qo'llash haqida so'zlamochiman.

Ba'zilar aytishi mumkinki, ko'p odamlar hech qanday turtki bermasdan, ongsiz ravishda harakat qilishadi. Aslida, bunday emas. Mutlaqo har qanday faoliyat insonning butun rivojlanish jarayonida paydo bo'ladigan qandaydir ichki motivlari bilan boshqariladi. Inson o'z motivlarini bilmasligi yoki uni qanday va nimaga undashini tushunmasligi, motivatsiya yo'qligini anglatmaydi.

Motiv – inson xulq-atvorining ichki barqarorligi, harakatga undovchi tushunchadir. Motivatsiya esa xulq-atvorni psixologik va fiziologik boshqarishning dinamik jarayoni, motivlar yig'indisi bo'lib, unga tashabbus, yo'nalganlik, tashkilotchilik, qo'llab-quvvatlash kiradi. Ta'lim jarayonida o'qish motivlari “nima uchun”, “nimaga?”, “qanday maqsad bilan?” kabi savollar asosida yuzaga keladi. Motivlar birinchidan, o'quv faoliyatiga undasa, ikkinchidan, maqsadga erishish uchun zarur yo'l va usullar tanlashga yordam beradi. O'quv faoliyatida o'quv motivlari

o'quvchilar tomonidan tanlanib, ular o'quvchining maqsadi, qiziqishi, kelajak rejalari bilan bevosita bog'liq bo'ladi.

Motivatsiya kimnidir harakatga keltiradigan ilhom sifatida ta'riflanadi. U fikrlarimiz, his-tuyg'ularimiz va harakatlarimizni yo'naltiruvchi ichki holatdir. (Lahey, 1995). Shaxslar biror vazifani bajarishda juda yuqori qiziqishga ega hamda uni charchoqsiz bajarishga tayyor bo'lishlari yoki aksincha, umuman ishtiyoqsiz bo'lishlari mumkin. Ya'ni odamlarda motivatsiya bo'lsa, ular o'z orzulariga erishish uchun tinimsiz ishlashadi.

Motivatsiya yoki qo'zg'alishning ikki turi mavjud: ichki yoki tashqi.

1. Ichki motivatsiya: Bu muayyan vaziyatga duch kelganda tug'ma yoki genetik jihatdan oldindan belgilab qo'yilgan moyillikni vujudga keltiruvchi ichki kuch yoki motivdir. Ushbu turdagi motivatsiya insonda o'ziga ishonch va o'z kompetensiyalarini his qilishga olib kelishi mumkin. Bunday motivatsiyaga ega talaba yoki o'quvchi ichki turtki bo'lganligi sababli biror vazifani bajarishdan zavq oladi.

2. Tashqi motivatsiya: tashqi yoki atrof-muhit omili tufayli talaba harakatga keltiriladi. Rag'batlantiruvchi o'sha shaxsning xulq-atvorini maqsadga yo'naltiradi.

Tashqi motivatsiyaga ega bo'lgan shaxs mukofot olish yoki ba'zi jazolardan qochish uchun harakatni amalga oshiradi. Masalan, imtihonga qattiq tayyorlangan talaba yaxshiroq baho olish istagida shunday qilgan. Tashqi mukofotlardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish kerak, chunki ular ichki motivatsiyasining pasayishiga olib kelishi ham mumkin.

Motivatsiyaga inson xulq-atvorini faollashtiruvchi biologik, hissiy, ijtimoiy va kognitiv kuchlar kiradi. Shuningdek, tadqiqotchilar motivatsiyaning uchta asosiy komponentini aniqladilar: faollik, qat'iyatlilik va intensivlik.

Agar siz biron bir maqsadni qo'ygan bo'lsangiz (masalan, biror marafonda yugurishni xohlasangiz), buni amalga oshirish istagining o'zi yetarli emasligini allaqachon bilasiz. Shuningdek, siz to'siqlardan o'ta olishingiz va duch kelgan qiyinchiliklarga qaramay davom etishingiz uchun sabr-toqatga ega bo'lishingiz kerak.

Bu turli elementlar yoki komponentlar motivatsiya olish va motivatsiyani yo'qotmaslik uchun kerak.

Faollashtirish - bu xatti-harakatni boshlash qarori. Faollashtirishga misol sifatida o'z ingliz tili darajangizni rivojlantirish uchun ingliz tili kurslariga yozilishingiz bo'lishi mumkin.

Qat'iylik - bu to'siqlar mavjud bo'lganda ham, maqsad sari intilishdir. Kechasi uyqusizlikdan charchagan bo'lsangiz ham, tirishqoqlikning namunasi sifatida darsga qatnashishingizni misol qilishimiz mumkin.

Intensivlik - maqsadga erishish yo'lidagi shug'ullanish va g'ayratdir. Masalan, bir talaba ko'p harakat qilmasdan imtixonidan (minimal intensivlik) o'tib ketishi mumkin, boshqa bir talaba muntazam ravishda o'qiydi, sinfdagi muhokamalarda

qatnashadi va darsdan tashqari tadqiqot imkoniyatlaridan foydalanadi (kattaroq intensivlik).

Motivatsiyaning ushbu komponentlarining har birining darajasi sizning maqsadingizga erishishingizga ta'sir qilishi mumkin. Kuchli faollashtirish, masalan, maqsad sari intilishni boshlash ehtimoli tezroq ekanligini anglatadi. Qat'iylik va intensivlik sizning ushbu maqsad sari ishlashda davom etishingizni va unga erishish uchun qancha kuch sarflashingizni aniqlaydi.

Karl Dvek o'zining 1986-yilda yozgan maqolasida motivatsiyani 2 ikki sinfga ajratadi: a) o'rganish maqsadlari, bunda shaxslar yangi nimanidir tushunishga yoki o'zlashtirishga hamda o'z kompetensiyalarini rivojlantirishga harakat qiladilar; b) vazifani bajarish maqsadlari, bunda shaxslar o'z kompetensiyalari to'g'risida ijobiy fikrlar olishga harakat qilishadi yoki salbiy fikrlar olishdan qochishadi. Bir qator tadqiqotlarga ko'ra, vazifani bajarish maqsadida shaxs biror murakkab vazifani amalga oshirishsa, bu uning o'z qobiliyatini anglab yetishiga turtki bo'lishi mumkin.

Motivlar va motivatsiya muammosi nafaqat g'arb balki sharq psixologiyasida hamon taqdiq etib kelinmoqda.

Sharq mutafakkirlari o'quv motivlarini ehtiyojlar nuqtayi nazaridan tahlil qilishga harakat qilganlar. Mazkur ehtiyojlarni hosil qilishga, oshirishga, asosan o'qituvchilar tomonidan ta'lim jarayonining psixologik xususiyatlarini e'tiborga olish, ya'ni o'qish jarayonida bolalarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini inobatga olish, ularga imkon qadar individual yondashish orqali erishish mumkinligini e'tirof etishgan.

G'oziyev o'z kitobida motiv, motivatsiya, ehtiyojlar, intilishlar kabi tushunchalarni irodaviy jarayonlar qatoriga kiritadi.

Shaxsning muhim belgisi faqat odamga xos ehtiyojlarning borligidir. Ehtiyojlar odamning kun ko'rishi va yashashi uchun zarur xususiyatlardir. Demak, biror narsaga bo'lgan muhtojlik ehtiyoj deyiladi.

Inson ong egasi bo'lganligi tufayli hodisalarning o'zaro sabablari, qonuniyatlari bog'lanishlari va bu bog'lanishlarning natijalarini ocha biladi, o'z oldiga muayyan maqsadlar qo'yadi va shu maqsadlarga yarasha ish ko'radi. Ehtiyojlar muhtojlikni qondirishga aloqador bo'lgan taassurotlarga nisbatan yuqori qo'zg'aluvchanlikda namoyon bo'ladi. Ehtiyojlarning o'sib bormasligi shaxs rivojlanishining to'xtab qolishi, ba'zan uning tanazzulga yuz tutishi demakdir.

Avraam Maslou insonni abadiy orzu qiluvchi mavjudot deb ta'rifladi va inson ehtiyojlarining yettita nazariyasini ya'ni ehtiyojlar piramidasini ishlab chiqdi. Bular:

1. Fiziologik ehtiyojlar: Bular biologik yoki omon qolish ehtiyojlari bo'lib, ular boshqa ehtiyojlarni ham boshqaradigan eng asosiy ehtiyojlardir. Bu ehtiyojlar qondirilmaguncha inson boshqa vazifalarni amalga oshirolmaydi. Bunday ehtiyojlarga och qolganda ovqat iste'mol qilish, chanqaganda suv ichish yoki dam olish kabi istaklar misol bo'la oladi.

2. Xavfsizlik ehtiyojlari: Insonlar xavfsizlik va tashqi tajovuzkorlardan himoyalanişga muhtoj.

3. Sevgi va o'z o'rniga egalik ehtiyojlari: Bu insonning boshqalar bilan samimiy munosabatlar o'rnatish uchun intilishini o'z ichiga oladi.

4. Muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj: Muvaffaqiyatga bo'lgan ehtiyoj ikkiga bo'linadi. Bular muvaffaqiyatga erishish va muvaffaqiyatsizlikdan qochish zaruratidir. Bu ehtiyoj shaxsni uni boshqalar hurmat qilishga majbur qiladigan xatti-harakatlarni qilishga undaydi.

5. O'z-o'zini hurmat qilish ehtiyojlari: Bu ehtiyojning qondirilmaligi shaxslardagi tushkunlik va o'ziga past baho berishga sababchi bo'ladi.

6. Estetik ehtiyojlar: Bu ehtiyojlarga odamlarning go'zal narsalarga intilishi yoki ulardan bahra olish istagi hamda ularning qimmatbaho mashinalar, uylar, ajoyib va qimmat liboslar va maftunkor atrof-muhitga xohish-istaklari kiradi.

7. O'z-o'zini namoyon qilish ehtiyojlari: inson eng asosiy ehtiyojlar yoki istaklarini qondirgandan so'ng, shaxs noyob imkoniyatga ega bo'lishni xohlaydi. Bu vaqtda inson o'zini boshqalardan farqlovchi salohiyatga erishishni istaydi.

Bu ehtiyojlar ba'zi qarama-qarshiliklarga duch kelishi mumkin. O'z xatti-harakatlarini yanada muhimroq ehtiyojlarni qondirishga bo'ysundirish uchun muayyan darajada iroda kuchi va oqilona mulohaza kerak bo'ladi. Shunday qilib, ehtiyojlarni rivojlantirish muammosi o'sib kelayotgan yoshlarni tarbiyalashdagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Motivatsiya nazariyasining sinfdagi natijalari

Talaba va o'quvchilarning o'z qobiliyatlari, qadriyatlar va ularning ma'lum bir o'quv vaziyatiga oldingi mavjud qiziqishlarining barchasi motivatsiyaga ta'sir qiladi.

O'qituvchi o'z o'quvchilarining asosiy ehtiyojlarini bilishi muhim. Misol uchun, o'qituvchi birinchi navbatda ularni o'qitishni o'ylamasdan talabalarning ovqatlanishi, dam olishlari yoki sog'ligi haqida oldin o'ylashi kerak.

O'qituvchi o'z o'quvchilarini yaxshi o'qiganliklari uchun maqtasa, bu o'quvchilarni harakatni davom ettirishiga undaydi.

Yaxshi bezatilgan yoki chiroyli tarzda jadvallar va o'quv materiallari bilan ta'minlangan sinf xonasi o'quvchilarni o'quv jarayoniga yaxshiroq jalb qiladi.

Sinfdan o'qituvchilar tan olinishni yoki hurmat qilinishni yoqtirishadi. Qachonki ularning qarashlari tan olinsa yoki hurmat qilinsa, ularning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi.

O'qituvchi dars boshidanoq, o'quvchilariga dars yakunidagi ularning erishadigan natijalarini aytishi kerak. Natijada darsning yakuniga qadar ularning e'tibori ushlab turiladi va barqaror bo'ladi.

O'qituvchi darsdan tashqari mashg'ulotlarni ham rejalashtirishi va amalga oshirishi kerak. Bu ularning yashirin iste'dodlarini aniqlash imkonini ham beradi.

Dunyoning mashhur universitetlaridan biri Garvard universitetida ham talabalarning darsdan tashqari faoliyati muhim hisoblanib, ularning o'qishini yaxshilovchi, ular o'rtasidagi do'stlikni shakllantirib, talabalar o'z-o'zini kashf qilishi uchun imkoniyatlar yaratadi. Universitetda bir qator sport, musiqa, rassomchilik, jurnalistika kabi to'garaklar tashkil etilgan bo'lib, talabalarga o'qish mobaynida o'z iste'dodlarini namoyon qilish imkoniyatini taqdim etadi.

Ilmiy tadqiqotlar va ushbu soha tajribalari o'qituvchilar tomonidan talaba va o'quvchilarni o'quv jarayonidagi motivatsiyani vujudga keltirish va ularni jalb qilish uchun to'qqizta umumiy ta'lim strategiyasini aniqladi. Ushbu to'qqizta strategiya quyidagilar:

- **Tashqi mukofotlar va hamkorlikda o'rganish**

- **Ijtimoiy aloqalar.** Tez, sifatli ishlaydigan o'quvchilarga qiyinchilikka uchragan o'quvchiga vazifa yoki topshiriqni bajarishda yordam berish imkoniyatini taklif qilish mumkin. Qiyinchilikka uchragan o'quvchiga yordam berish uchun a'lochi o'quvchi tayinlanadi. U yangi tushunchani o'z so'zlari bilan tushuntiradi (talabalar tili).

- **Talabalarining mustaqilligi va tanlovi**

- **Vaziyatli qiziqish**

Qiziqish va motivatsiya juda bog'liq, ehtimol hatto sinonimdir. Muayyan sohaga kuchli qiziquvchi shaxslar ushbu sohada muvaffaqiyatga erishish uchun ichki motivatsiyaga ega bo'ladilar. Bunday individual qiziqish barqaror va uzoq muddatli bo'ladi. Ammo vaziyatli qiziqish atrof-muhitdagi ma'lum sharoitlar yoki stimullar ta'sirida yuzaga keladi va diqqatni o'ziga qaratadi. Vaziyatga bo'lgan qiziqish tez bo'ladi va uzoq davom etmasligi mumkin. O'qituvchilar individual qiziqish va ichki motivatsiyani rivojlantirish uchun vaziyatli qiziqishdan foydalanishi mumkin.

- **Maqsadni belgilash**

- **Musobaqalar**

- **Muvofiqlik, ma'no yaratish va real dunyo aloqalari**

O'qituvchi sifatida siz o'quvchilaringizning motivatsion darajasini oshirishda va darsga jalb qilishda yuqoridagi usullar yordamida sezilarli ta'sir ko'rsatishingiz mumkin.

XULOSA

Motivatsiya har qanday yutuqlarga erishishda yoki qiyin bo'lgan vazifani amalga oshirishda turtki bo'luvchi irodaviy jarayondir. Ta'lim jarayonida o'quvchi va talabalarning motivatsiyasini oshirishda o'qituvchi juda muhim o'rin egallaydi. O'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish hamda ularda motivatsiyani shakllantirish ta'lim jarayonini samarali bo'lishini ta'minlaydi. O'qituvchi buning uchun turli usullardan foydalanishi mumkin: turli musobaqalar va to'garaklar tashkil qilish, o'quvchining yutuqlari uchun maqtash yoki mukofotlash, turli qiziqarli materiallardan foydalanish, ularga o'zlari qiziqqan mavzular asosida vazifalar berish

va hokazo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -136 б
2. Боймуродов Н Амалий психология Тошкент: «Янги аср авлоди» 2008. – 74-76 б
3. G’oziyev. E Umumiy psixologiya Toshkent: “Universitet” 2002. – 23 b
4. Nishanova Z. T, Kamilova N.G. Kamilova , D.U. Abdullayeva, M.X. Xolnazarova Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik Psixologiya Toshkent: “ O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” 2018. – 461 b
5. Carol S. Dweck Motivational Processes affecting learning. American Psychologist 1986
6. Ronald L, Girmus How to motivate your students. New Mexico State University at Carlsbad - 2011
7. <https://flhs.org.uk/flhs-best-character-values/character-motivation/#:~:text=Motivation%20involves%20the%20biological%2C%20emotional,driving%20force%20behind%20human%20actions>
8. https://archive.mu.ac.in/myweb_test/SYBA%20Study%20Material/edu-II%20psycho.pdf
9. <https://www.fayllar.org/ijtimoiy-hulq-motivlari-va-shaxs-motivasiyasi.html>